

ROZVOJOVÉ ZÁJMY ÚZEMÍ ORLICKA VE SVĚTLE REGIONÁLNÍ A ENVIRONMENTÁLNÍ POLITIKY

Antonín VAISHAR – Helena NOSKOVÁ

Abstract: The paper deals with the problem of marginality of the Orlice Region (East Bohemia). Its marginality is caused by the border position (Polish border), distance from central regions, absence of big and medium towns, dissected relief and population exchange after WWII. A part of the region is environmentally protected. Depopulation tendencies manifest since the end of the 19th century. The region can be divided into more developed Žamberk and peripheral Králupy parts. Ethnic changes after the WWII were explained. A SWOT analysis was made with the recommendation to stabilize productive branches and services in central places, to develop tourism and to ask for sources from the EU structural funds.

Key words: marginality, ethnical changes, regional policy, environmental protection, East Bohemia, Králupy

1. Orlicko jako marginální region

Periferní oblasti v České republice pomocí statistické analýzy vymezil Marada (2001). Na Slovensku se jimi zabývali Pašiak, Faltan, Gajdoš již v roce 1995. Problém celostátního hledání regionálních disparit (například Štika 2004) má v českých podmínkách zpravidla tu vadu, že nesestupuje pod úroveň okresů. Na této úrovni se pochopitelně jeví periferní území jako málo marginální (Hampel 2000). Mikroregionální úroveň tohoto jevu v Česku studoval Jančák (2001), na příkladu konkrétního území pak Věžník (1997).

Ústředně plánovaná ekonomika proklamovala nivelizaci podmínek na celém území státu. Plán sice preferoval hlavní město a některé průmyslové regiony, ale prostřednictvím přerozdělování zároveň zajišťoval, aby se vymezené zdroje dostaly i do marginálních oblastí. Nástupem tržní ekonomiky se situace změnila. Přerozdělovací principy byly ve většině oborů v procesu privatizace opuštěny. V důsledku toho se rychle prohloubily rozdíly mezi jádrovými a marginálními regiony. Zároveň se v důsledku geopolitických změn změnil regionální obraz marginality. Například některé oblasti při bavorské hranici se začaly rozvíjet rychleji, zatímco některé oblasti při nové hranici se Slovenskem se začaly propadat.

Marginalita se v českých podmínkách projevuje především zánikem nebo podstatným snížením produkce důležitých ekonomických subjektů především v primárním a sekundárním sektoru, která není úplně nahrazena rozvojem služeb. Nejsou sem lokalizována odvětví, využívající vyspělých technologií a vyšší kvalifikace pracovníků. Důsledkem bývá vyšší nezaměstnanost, nižší příjmová hladina domácností a ztráta perspektiv pro uplatnění mladých a vzdělaných lidí. Následují depopulační tendence.

K tomu v českých podmínkách přistupují ještě důsledky výměny obyvatelstva po skončení druhé světové války. V rurálních marginálních regionech se nepodařilo úbytek obyvatelstva nahradit a především se zatím nevytvořil dostatečný vztah místního obyvatelstva k místu, kra-

---

RNDr. Antonín Vaishar, CSc.

*Ústav geoniky Akademie věd ČR Ostrava, pobočka Brno, Drobného 28
e-mail: vaishar@ogeonika.cz*

PhDr. Helena Nosková, CSc.

Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR Praha, Vlašská 9, e-mail: noskova@usd.cas.cz

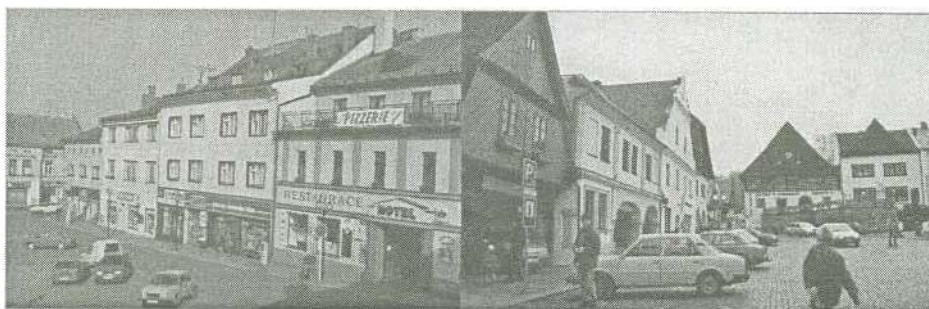
jině a spoluobčanům, který se buduje po řadu generací. Tento vztah k místu je naopak silným pozitivním faktorem v tradičních marginálních regionech.

V poslední době se kladě stále větší důraz na environmentální politiku. Řada chráněných území byla vyhlášena právě v marginálních regionech, jejichž příroda je zpravidla méně poškozena než příroda průmyslově rozvinutých oblastí. Problémem je, že ochrana přírody limituje podnikatelské i jiné aktivity a stává se další bariérou rozvoje. Zatím se nepotvrdily předpoklady, že ochrana přírody zvýší atraktivitu marginálních regionů, zajistí jejich pozitivní image a přitáhne návštěvníky, kteří přinesou do oblasti finance. V realitě marginální regiony jednak nejsou často schopny nabídnout návštěvníkům služby na potřebné úrovni, jednak příslušný segment návštěvníků není zaměřen na konzum služeb (Vaishar et al. 2000).

Jedním z marginálních regionů je i oblast Orlicka, která se rozkládá v periferní části okresu Ústí nad Orlicí při hranici s Polskem. Části tohoto regionu (zejména mikroregion města Králík) se týká i problém výměny obyvatelstva. Z hlediska Česka nejde ovšem o extrémní marginalitu. To umožňuje uvažovat o možnostech a způsobech dosažení jisté úrovně prosperity a stabilizace oblasti. Cílem tohoto příspěvku je analyzovat problémy odlehlosti v posttransformačním období v regionu horních toků řek Divoké Orlice a Tiché Orlice. Práce byly realizovány v rámci projektu Akademie věd ČR „Regionální a environmentální politika ČR a EU a rozvojové zájmy Orlicka“.

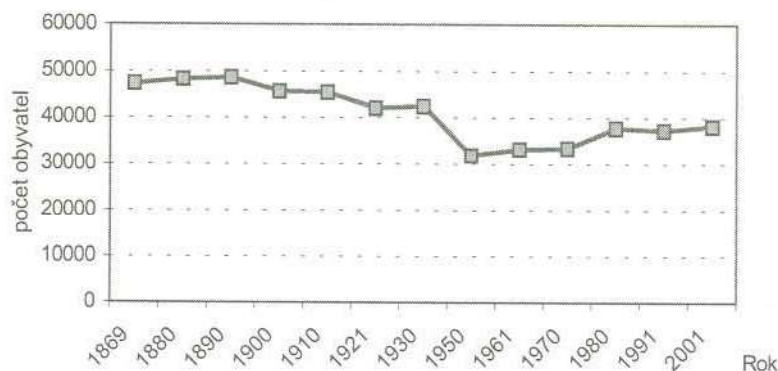
2. Geografie Orlicka

Region je vymezen sdružením obcí a měst Orlicka. Jde tedy o vymezení, které směřuje k odběrateli výsledků. Zahrnuje oblast Orlických hor a jejich podhůří na zdrojových tocích řeky Orlice při hranici s Polskem. Severovýchodní část území náleží k povodí Moravy. Na polské straně se nachází Kladsko, které bylo dlouho součástí českého státu, po prusko - rakouských válkách připadlo Prusku a po 2. světové válce Polsku. Marginalita regionu je dána jeho pohraniční polohou, odlehlostí od centrálních oblastí, velmi členitým reliéfem a částečně rovněž výměnou obyvatelstva po 2. světové válce. V důsledku interakce klimatických a hydrologických podmínek je území náchylné k náhlým povodním, kvůli nimž bylo v roce 1938 vybudováno vodní dílo Pastviny.

Obr. 1 Vlevo Žamberk, náměstí, vpravo Jablonné nad Orlicí náměstí, foto E. Kallabová

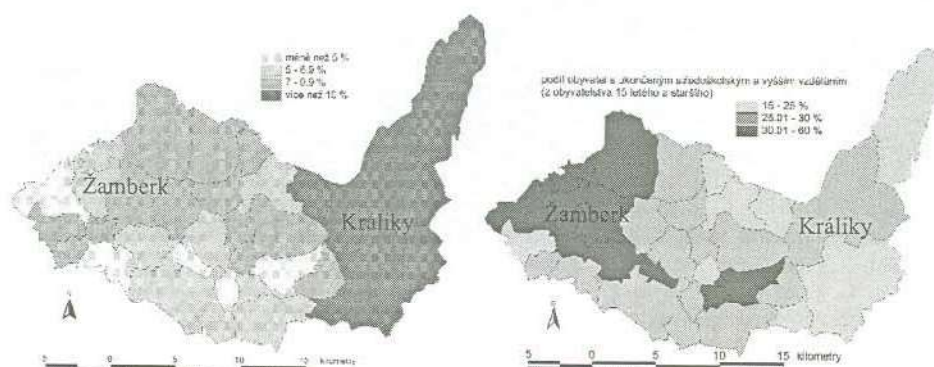
Přes hornatý charakter regionu je více než polovina půdy využívána k zemědělským účelům, zatímco lesy pokrývají jen asi třetinu plochy. Na území regionu se nachází chráněná krajinná oblast Orlické hory, národní přírodní rezervace Králický Sněžník a řada přírodních parků a maloplošných chráněných území. V rámci programu NATURA byla vyhlášena ochrana ptáčích hnízdišť Králický Sněžník, která vzbudila kontroverzní reakce.

Obr. 2 Vývoj počtu obyvatel mikroregionu Orlicko v letech 1869 - 2001

Pomalé vyliďňování regionu probíhá již od konce 19. století a je zřejmě výsledkem marginality. Čtvrtinu obyvatel ztratila oblast v důsledku následků 2. světové války. Zejména v 70. letech počet obyvatel opět vzrostl, ale přírůstky se koncentrovaly spíše do měst. Oblast má čtyři malá města, která měla k 1. lednu 2005 následující počty obyvatel: Letohrad (6 165), Žamberk (6 051), Králíky (4 682), Jablonné nad Orlicí (3 054). Protože okresní středisko Ústí nad Orlicí je poměrně slabé a regionální centra Pardubice a Hradec Králové značně vzdálená, jsou uvedená malá města poměrně výraznými středisky osídlení. Úlohu mikroregionálních center hrají zejména Žamberk pro centrální část území a Králíky pro periferní část. Jablonné nad Orlicí a Letohrad si uchovaly význam průmyslových středisek.

V zemědělství pracuje (2001) ještě 10 % obyvatel a ve zpracovatelském průmyslu 53,4 %, což je výrazným znakem marginality. Tomu odpovídá i vzdělanostní struktura populace, kdy jen 5,6 % obyvatel starších 15 let má vysokoškolské vzdělání. Pro rozvoj cestovního ruchu jsou podmínky v okolí vodní nádrže Pastviny (v létě) a na svazích hor (v zimě). Problémem je výrazná sezónnost. Určitý potenciál se skrývá v možném využití československých opevnění z konce 30. let minulého století pro rozvoj poznávací turistiky. Podíly obyvatel německé a polské národnosti nepřevyšují celostátní průměr. Zvláštností je mírně zvýšený podíl religiozních minorit, jejichž příslušníci se do tohoto marginálního regionu uchýlovali před náboženským pronásledováním.

Obr. 3 Kartogramy nezaměstnanosti (vlevo) a podílu obyvatel s maturitou (vpravo).

Kreslila E. Kallabová

Jak je patrné z předchozího obrázku, na územní diferenciaci nezaměstnanosti a vzdělanostní struktury populace lze dokumentovat rozdílnost žamberské a králické části Orlicka. Je zřejmé, že periferní Orlicko má vlastní jádro (Žamberk) a periferii (Kralicko).

3. Osídlování Kralicka v letech 1945-1960 a jeho důsledky pro současnost

Československo při svém vzniku v roce 1918 získalo také početnou německou a polskou menšinu. Němci a Poláci žili také v regionu Orlicka i na Kralicku. A. Boháč v *Národopisné mapě republiky Československé* (1926) píše, že v Kladsku se uchoval český jazyk ve více obcích - například Jablonné nad Orlicí bylo české a od něj se táhla řada českých menšin až ke Králíkům. Od Králík směrem k Šumperku bylo opět území obydlené Němci. V Polsku a v jeho částech, patřících v 18. a 19. století Prusku, zase žila česká menšina. Její součástí byli čeští pobělohorskí exulanti, z nich část po roce 1945 v počtu asi 12 000 lidí reemigrovala do Čech. Češi z Polska se usídlili ve východních Čechách a na severní Moravě.

K pohraničním územím, odtrženým Hitlerem od protektorátu Čech a Moravy, náležela také část východočeských a severomoravských regionů. V roce 1945 a v letech následujících bylo z těchto teritorií odsunuto německé obyvatelstvo. Na jeho místo měli přijít slovanští zemědělci, především čeští a slovenští drobní rolníci a bezzemci. Taktéž pouze obyvatelstvo slovanského původu mělo získat konfiskované živnosti. Do postupně znárodněných průmyslových podniků měli přijít slovanští dělníci.

Kralicka se týkala tehdejší stěžejní otázky - minimalizace početnosti německé menšiny. Oblast mělo osídlit slovanské obyvatelstvo, které mělo být vystaveno plně jazykové a kulturní asimilaci, změnám v sociální struktuře, zaměstnání, atd. V úvahu přicházeli Češi a Slováci, včetně jejich navrátilivších se krajanů (volyňští Češi, Češi z Polska, Rakouska, Rumunska, Francie, Jugoslávie, Slováci z Rumunska, Podkarpatské Rusi, Maďarska, Jugoslávie, dále Rusíni, Ukrajinci, případně Poláci. Situace Poláků však byla vzhledem k blízkosti Těšínska, Hlubčicka, Ratibořicka složitější. Počítalo se také s výměnou Poláků z Československa za Čechy z Polska, tedy s jejich odchodem na vlastní mateřské území.

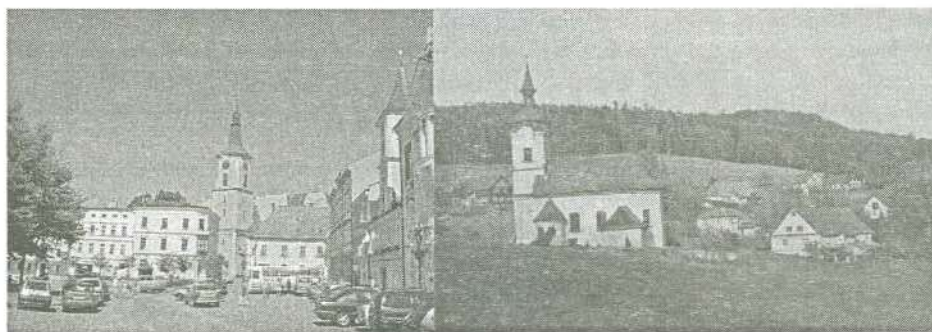
Z okresu Ústí nad Orlicí, Rychnov nad Kněžnou, Náchod a Žamberk byli Němci odsunuti v letech 1945-1946. Z okresu Ústí nad Orlicí bylo vypraveno 8 transportů ze sběrných táborů v Lanškrouně a Havlíčkově Brodě. V roce 1946 byli transferováni místní němečtí antifašisté. V letech 1947 - 1948 proběhl dodatečný odsun místních Němců z Kralicka a v letech 1948-1951 bylo zbylé německé obyvatelstvo rozptylováno v českých zemích, aby mohlo být urychleně asimilováno. Nesmělo vlastnit žádný majetek a mohlo být pouze námezdními dělníky.

Část obcí v okresech Náchod, Rychnov nad Kněžnou a Ústí nad Orlicí byla dosídlena již v letech 1945-1946 a to převážně českými osídlenci z nedalekých vnitrozemských regionů - Pardubicka, Havlíčkovobrodská, Královéhradecká. Kralicko bylo málo žádaným regionem. Osídlenci sice přicházeli, ale po konstatování málo atraktivních podmínek - neúrodná pastvinářská půda, drsné klimatické podmínky, neatraktivní průmysl - zase odcházeli. Na Kralicku se usídlili také reemigranti - volyňští Češi (srovnej Nosková 1999), Češi z Polska a z Rakouska. V tomto období přišli do okresu Ústí nad Orlicí také optanti ze Zakarpatské Ukrajiny.

Východočeské regiony zažily v celku malý (ve srovnání s jinými pohraničními regiony) příliv Slováků z vnitrozemí Slovenska, včetně slovenských Romů a taktéž nepatrný příliv slovenských reemigrantů ze zahraničí. Usídlily se zde jednotlivé rodiny Slováků z Francie, Rumunska (Nosková, Váchová 2000) a Maďarska (Nosková 2000). Dalšími migračními pohyby se tito reemigranti dostali na Kralicko, kde žijí i v současnosti. V okrese Žamberk našlo domov i 776 Řeků a Slavomakedonců. V letech 1946-1949 byli Maďaři z jižního a jihovýchodního Slovenska těmi, kteří byli z příkazu státních orgánů rozptylováni v českých a moravských

regionech včetně Kralicka s odůvodněním "rychlejší reslovakizace v slovanském prostředí." (Nosková 2000). Do národnostního složení Kralicka vstoupilo organizované dosídlování pohraničí českých zemí v letech 1951-1960, kdy přicházeli hlavně dosídlenci z vnitrozemí Čech a Slovenska. Vzrostl počet obyvatel slovenské národnosti a Romů ze Slovenska.

Ve srovnání s většinou pohraničních okresů si poválečné Kralicko zachovalo trend výraznějších migrací obyvatel. Výrazně ubylo německé obyvatelstvo. Zcela se změnila sociální struktura a také způsob obživy obyvatelstva. Dosídlenci nedokázali navázat na způsob obživy Němců na Kralicku, který kombinoval několik způsobů – zemědělství s pastevectvím, pěstování technických plodin, jejich domácí zpracování, živnosti, práci v místních továrnách, atd. Dosídlenci byli orientováni hlavně na zemědělství v lepších přírodních podmínkách. Zásadní změnu však přinesla změna politických podmínek, následná kolektivizace, zánik malovýroby. To vše učinilo z Kralicka dlouhodobý dosídlenecký marginální region, v němž se obyvatelstvo střídalo podle pětiletých a náborů pracovních sil.

Obr. 4 Náměstí v Králíkách (vlevo, foto A. Vaishar), typické venkovské sídlo (vpravo, foto E. Kallabová)

Ani po roce 1989 se Kralicko nedokázalo vyrovnat s výměnou obyvatelstva a přerušením tradic ve způsobu obživy. Je zřejmé, že problémy současných obyvatel s usazením v místním prostředí nadále přetrvávají a to i přes výměnu jedné generace. Z hlediska demografického Kralicko nadále zůstává zajímavým národnostně relativně smíšeným regionem, v němž přetrvávají přenesené kulturní vlivy, v některých případech spjaté také s religionizitou. Z 9 500 obyvatel dnešního Kralicka se hlásí 93,0 % k majoritní národnosti české, moravské a slezské¹. Největší menšinu představují Slováci (3,3 %). Následují Němci (0,8 %), Poláci (0,4 %), Romové a Ukrajinci. Z pohledu centrálních institucí se Kralicko jeví jako málo problémové pohraničí - co do osídlování, i soužití různých etnických skupin. Proto mu byla také věnována jen malá pozornost. Teprve po roce 1989 se objevily problémy, které skrývalo hospodářství reálného socialismu.

1. Perspektivy a vize řešení problému

Marginalita je přirozeným důsledkem vztahu centrum – periferie. Proto sama o sobě není ničím tragickým. I marginální regiony mají své přednosti, pro které jsou preferovány určitými skupinami obyvatelstva. Otázkou tedy je, kdy začíná být marginalita závažným problémem.

1 Sčítání lidu, domů a bytů 2001. Český statistický úřad Praha

Lze se domnívat, že tomu tak je v okamžiku, kdy se projeví závažné depopulační tendence. Nejde jen o snižování počtu obyvatel, ale zároveň o zhoršování jejich věkové, vzdělanostní a další struktury do té míry, že je opouštěna půda, hroutí se regionální ekonomika, obyvatelstvo se stává do značné míry závislé na sociálních dávkách a hrozí zánik některých sídel. Region není schopen dále přežít vlastní silou. Tím se stává problematickou jeho dlouhodobá perspektiva.

Je v zájmu státu, aby takových marginálních regionů bylo co nejméně. Kromě humanitních důvodů jde rovněž o údržbu krajiny, o minimalizaci nejrozumnějších forem sociální podpory a také o geopolitické důvody, pro něž není vhodné ponechat pohraniční území pustými. K těmto účelům má sloužit regionální politika. Ta však byla prvními polistopadovými vládami principiálně odmítána a byla částečně implantována až pod tlakem Evropské unie. Ani dnes však ještě nepřekračuje úroveň administrativních okresů. Současné naděje jsou vkládány jednak do nových krajů – v tomto případě kraje Pardubického, jednak do strukturálních fondů Evropské unie. Ve druhém případě by bylo vhodné vytvořit v případě Králicka spojení s polskými subjekty v rámci euroregionu Glacensis, podobně jako tomu je v prostoru Broumov – Nowa Ruda (Zapletalová 2005).

Pro analýzu perspektiv regionu byla využita SWOT² analýza. Jejím cílem je komplexní hodnocení vnitřních silných a slabých stránek regionu a vnějších příležitostí a hrozeb. Jednotlivé faktory je třeba odstupňovat podle důležitosti. Použijeme čtyřstupňové hodnocení. Pro region Orlicka byly stanoveny následující výchozí hodnoty:

Tab. 1 SWOT analýza Orlicka

Přednosti	Nedostatky
- relativní ekonomická stabilita žamberské části regionu [1] - atraktivita regionu pro méně náročný cestovní ruch v zimní i letní sezóně [1] - solidní vzdělávací vybavenost středního stupně [3] - solidní propagace regionu a spolupráce s vědeckou sférou [3] - demografické důsledky výměny obyvatelstva po druhé světové válce – mladá populační základna [4]	- perifernost polohy z hlediska vzdálenosti od významných středisek a složitosti reliéfu [1] - absence významnějších středisek osídlení [1] - sociální důsledky výměny obyvatelstva po druhé světové válce [2] - nižší kvalita zemědělské půdy [2] - ne zcela dobudovaná technická infrastruktura [3]
Příležitosti	Hrozby
- vstup do EU a možnost dosáhnout na rozvojové fondy [1] - vstup do EU a změna charakteru státní hranice s Polskem, umožňující efektivnější spolupráci [3] - ochrana přírody jako faktor identity a atraktivity regionu [4]	- zvětšující se disparity mezi ústředními a periferními regiony státu [1] - ochrana přírody jako limitující faktor ekonomické prosperity [2]

2 z anglického *Strengths* (přednosti), *Weaknesses* (nedostatky), *Opportunities* (příležitosti), *Threats* (hrozby)

Teoreticky existují čtyři základní strategie regionu. Jde o strategii SO, neboli využití silných stránek regionu pro získání výhody, strategii WO, tedy překonání slabin využitím příležitostí, strategii ST, to znamená využití silných stránek na čelení hrozbám a strategie WT, čili minimalizace nevýhod a čelení hrozbám.

Z tohoto hlediska by strategií SO odpovídalo zaměření na další stabilizaci průmyslu a služeb ve významných střediscích regionu a na rozvoj cestovního ruchu. Strategie WO by měla být zřejmě zaměřena na úsilí o získání finančních prostředků ze strukturálních fondů s odůvodněním perifernosti regionu. Strategie ST by měla přinést využití všech uvedených výhod regionu ke snížení marginality, zatímco strategie WT není příliš reálná.

Literatúra

- HAMPL, M. (2000): Pohraniční regiony České republiky: současné tendence rozvojové diferenciace. *Geografie* 105, č.3, s.241-254.
- HRADEČNÝ, P. (2000): Řecká komunita v Československu. Její vznik a počáteční vývoj (1948-1954). Praha, ÚSD AV ČR 2000, 199 s.
- JANČÁK, V. (2001): Geografický výzkum periferních oblastí na mikroregionální úrovni. *Geografie* 106, č. 1, s. 26-35.
- MARADA, M. (2001): Vymezení periferních oblastí Česka a studium jejich znaků pomocí statistické analýzy. *Geografie* 106, č. 1, s. 12-25.
- NOSKOVÁ, H. (1999): Návrat Čechů z Volyně. Naděje a skutečnost let 1945-1954. Praha, ÚSD AV ČR, s. 19-82
- NOSKOVÁ, H. (2000): Slováci z Maďarska v národnostní politice Československa v letech 1945-1954. In: Nosková, H. (ed.): Sborník studií k národnostní politice Československa v LETECH 1945-1954. PRAHA, ÚSD AV ČR, S. 53-83.
- NOSKOVÁ, H.- VÁCHOVÁ, J. (2000): Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Maďarska v letech 1945-1954. Praha ÚSD AV ČR, s. 7-36.
- PAŠIAK, J., FALTAN, L., Gajdoš, P. (1995): Marginal Regions in the Slovak Republic [summary report]. Institut für Wissenschaften vom Menschen, Wien, 39 p.
- ŠTIKA, R. (2004): Regionální rozdíly v Česku v 90. letech v kontextu novodobého vývoje. *Geografie*, 109, č.1, s.15-26.
- VAISHAR, A. (1998): Marginal regions in Moravia: transformation of the social and economic system and its consequences. In: Špes, M. (ed.): Nove možnosti za podeželje. Inštitut za geografijo Ljubljana, p. 102-116
- VAISHAR, A. et al. (2000): Vranov nad Dyjí/Jemnice: region v transformaci. *Regiograph Brno*, 144 s.
- VĚŽNÍK, A. (1997): Rurálně geografické aspekty zemědělství marginálního regionu na příkladu Konicka. In: Contemporary Problems of the Czech Republic and Slovak Republic. Masarykova univerzita Brno, p. 110-117
- ZAPLETALOVÁ, J. (2005): Euroregions in the Czech Republic. In: Kallabová, E., Vaishar, A., Zapletalová, J. (eds.): Geography in Europe of Regions. Ústav geoniky AV ČR Ostrava, s. 148-151

DEVELOPMENT INTERESTS OF THE ORLICE REGION IN RELATION TO REGIONAL AND ENVIRONMENTAL POLICY

Summary

The Orlice region occupies a part of the district Ústí nad Orlicí in the Pardubice region. It is considered for marginal due to its border position, distance from the more developed regions, absence of big and medium cities, dissected relief and consequences of population exchange after

the WWII. Regional policy in the Czech condition has not been implemented in the micro-regional level till this time. Hopes are connected with creation of new regional bodies. Environmental policy brings certain limitations, whereas peripheral regions are not able to use advantages of the landscape protection. The region lost population since the turn of 19th and 20th century. Depopulation tendency deepened as a consequence of the population transfer after the war. German population was replaced by immigrants from other parts of former Czechoslovakia and by Czechs and Slovaks returning from abroad. The Králiky region was not a popular aim because of less fertile soils, rough climate, less attractive industrial structure. Original way of living (a combination of pasturage, cultivation of flax, its home-elaboration, handicrafts, work in local factories) was interrupted. Production was concentrated to big farms and factories. The region lost its competition ability. Population was permanently changed by advertisement actions of individual enterprises. Activity in primary sector of economy reaches 10 %, in industry 53 %. Educational structure of population is not favorable. Some possibilities are seen in tourism but its seasonal character does not allow base the prosperity on tourism only. The future is seen in a stabilization of productive branches, development of services including services for tourism and asking for EU structural funds in co-operation with Polish partners.

Recenzovali: Doc, RNDr. René Matlovič, PhD.
Doc. RNDr. Robert Ištók, PhD.